

Дотримання меж здійснення цивільних прав як принцип захисту порушення цивільних прав

Іванець Іван Петрович¹

Опубліковано	Секція	УДК
30.07.2024	Право	347.12

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13254027>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. У статті розглядається дотримання меж здійснення цивільних прав як принцип захисту порушених цивільних прав. Здійснення суб'єктивних цивільних прав має певні межі, які є різновидом правових обмежень. Обмежуючи свободу кожного певними межами право забезпечує йому за це безперешкодне і спокійне користування своїми правами, тобто гарантує йому свободу всередині цих меж. Свобода кожної людини сягає лише тієї межі, після якої починається свобода інших людей. Використовуються межі здійснення цивільних прав і щодо захисту порушених прав. Цивільним законодавством закріплено право особи на самозахист своїх прав від їх порушень і протиправних посягань. При цьому, важливо щоби способи такого захисту відповідали змістові права, тобто вони повинні захищати тільки це право та зустрічно не порушувати права особи, яка порушила таке право, а також ці дії мають бути адекватними порушенню, відповідати наслідкам, що спричинені порушенням. Якщо у разі здійснення особою права на самозахист вона завдала шкоди іншій особі, ця шкода має бути відшкодована особою, яка її завдала. Якщо такої шкоди завдано способами самозахисту, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства, вона відшкодовується особою, яка вчинила протиправну дію. Недотримання меж здійснення цивільних прав визнається зловживанням правом, що є підставою для відмови у захисті прав судом. Так, попри те, що вчинення суб'єктом цивільних прав, у контексті їх реалізації, дій з наміром завдати шкоди іншій особі, а також у разі зловживання правом в інших формах, не є підставою для відмови у відкритті судового провадження за позовом особи, яка, можливо, порушує межі здійснення цивільних прав, суд може застосувати ці приписи під час розгляду справи по суті та відмовити в задоволенні позовних вимог. Водночас не може кваліфікуватися як зловживання правом використання права поза межами його дії

Ключові слова: суб'єктивне цивільне право, здійснення цивільних прав, межі здійснення цивільних прав, порушення цивільних прав, принцип захисту цивільних прав, обмеження цивільних прав, зловживання правом.

¹ кандидат юридичних наук, фахівець з укладання та виконання договорів, ТОВ «Акспо Україна», ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-6692-419X>

The observance of the boundaries of the exercise of civil rights as a principle of protection of violated civil rights

Annotation. The article considers the observance of the limits of the exercise of civil rights as a principle of protection of violated civil rights. The exercise of subjective civil rights has certain limits, which are a kind of legal restrictions. Limiting everyone's freedom to certain limits, the law provides him with the unhindered and peaceful use of his rights, that is, guarantees him freedom within these limits. The freedom of each person reaches only that limit, after which the freedom of other people begins. The limits of the exercise of civil rights and the protection of violated rights are used. Civil legislation enshrines a person's right to self-defense of their rights against their violations and illegal encroachments. At the same time, it is important that the methods of such protection correspond to the content of the right, i.e. they must protect only this right and, on the other hand, not violate the rights of the person who violated such a right, as well as these actions must be adequate to the violation, correspond to the consequences caused by the violation. If, in the case of a person exercising the right to self-defense, he caused damage to another person, this damage must be compensated by the person who caused it. If such damage is caused by means of self-defense, which are not prohibited by law and do not contradict the moral principles of society, it shall be compensated by the person who committed the illegal act. Non-observance of the limits of the exercise of civil rights is recognized as an abuse of the right, which is the basis for refusing to protect rights by the court. Thus, despite the fact that the subject of civil rights, in the context of their implementation, acts with the intention of harming another person, as well as in the case of abuse of the right in other forms, is not a reason to refuse to open court proceedings on the claim of a person who may violate the limits of the exercise of civil rights, the court may apply these prescriptions during the consideration of the case on the merits and refuse to satisfy the claims. At the same time, it cannot be qualified as an abuse of the right to use the right outside its scope.

Keywords: subjective civil law, exercise of civil rights, limits of exercise of civil rights, violation of civil rights, principle of protection of civil rights, limitation of civil rights, abuse of law.

Вступ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Після проголошення незалежності Україна стала на шлях побудови демократичної, соціальної, правової держави, основним обов'язком якої є утвердження і забезпечення прав та свобод людини. Однією з найбільш важливих форм правового опосередкування соціальних інтересів та форм їх охорони, якими наділена особа, є суб'єктивні цивільні права. Саме їх здійснення дає особі можливість задовольняти власні інтереси та набувати для себе різноманітні блага. Українська держава гарантує дотримання суб'єктивних цивільних прав фізичних осіб, можливість їх вільного використання уповноваженими суб'єктами. Фізична особа, яка здійснює своє цивільне право, вільна у виборі допустимих способів та засобів здійснення права тощо. Разом з тим безмежне і нічим не стримуване здійснення свого суб'єктивного цивільного права однією особою може в певних випадках перетворитися у сваволю та завдати значної шкоди правам, свободам та законним інтересам інших фізичних та юридичних осіб, суспільства та держави. Слід враховувати те, що особа завжди перебуває у певній соціальній групі, і, здійснюючи свої суб'єктивні права та інтереси, вона може зіткнутися з інтересами іншої особи, яка також здійснює своє суб'єктивне право. Саме для уникнення порушення прав інших осіб необхідне існування меж здійснення суб'єктивних цивільних прав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню дотримання меж здійснення цивільних прав приділено чимало уваги вітчизняних вчених. Зокрема, слід виокремити дослідження таких авторів як: Д. Горбась, Н. Москалюк, А. Пахомова, В. Слома, М. Стефанчук та ін.

Метою даної статті – розглянути дотримання меж здійснення цивільних прав як принцип захисту порушених цивільних прав.

Завдання статті: 1) охарактеризувати суб'єктивне цивільне право; 2) визначити умови здійснення суб'єктивних прав; 3) визначити сутність поняття «межі здійснення цивільних прав»; 4) розкрити критерії меж здійснення цивільних прав; 5) розкрити можливості практичного застосування меж здійснення цивільних прав.

Результати

Суб'єктивне цивільне право характеризується через так звану «тріаду» можливостей: 1) можливість поводитися певним чином; 2) можливість вимагати певної поведінки від інших осіб; 3) можливість захисту порушеного права за допомогою суду, державних органів, третейського суду тощо [1, с. 730]. Перша можливість полягає в тому, що суб'єкт права має змогу поводитися певним чином, тобто здійснювати певні дії, які не суперечать закону та загальновизнаним соціальним нормам. Друга можливість полягає в праві вимагати від інших осіб певної поведінки, що забезпечує реалізацію його прав та інтересів. Це може включати як позитивні дії, так і утримання від певних дій з боку інших осіб. Третя можливість пов'язана із захистом порушеного права за допомогою звернення до суду, державних органів, третейського суду чи інших інституцій, що здійснюють захист прав громадян та юридичних осіб. Відповідно суб'єктивне цивільне право в цілому охоплює можливість самостійно визначати свою поведінку, впливати на поведінку інших осіб та захищати свої права у випадку їх порушення.

Здійснення суб'єктивних прав має певні нормативно встановлені рамки, які у доктрині та законодавстві йменуються межами здійснення цивільних прав. Межі здійснення суб'єктивних прав є різновидом правових обмежень, правовою гарантією забезпечення свободи поведінки індивіда. Їх встановлення відбувається в законодавчому (або в інший юридично значимий спосіб) порядку, а запровадження направлене на звуження сфери розсуду уповноваженого суб'єкта, що полягає у зменшенні кількості варіантів дозволеної правовими нормами поведінки суб'єкта правовідносин або її повної заборони у випадку недотримання таким суб'єктом юридичної свободи інших учасників правовідносин та інших обмежувальних критеріїв здійснення суб'єктивних прав [2, с. 790]. Ці межі являють собою різновид правових обмежень, які водночас виступають правовою гарантією забезпечення свободи поведінки індивіда. Встановлення таких меж відбувається у законодавчому порядку або іншим юридично значимим способом, що передбачає певні формальні процедури і процеси. Метою запровадження меж є звуження сфери розсуду уповноваженого суб'єкта, що полягає у зменшенні кількості варіантів дозволеної правовими нормами поведінки суб'єкта правовідносин або її повній забороні у випадку недотримання таким суб'єктом юридичної свободи інших учасників правовідносин та інших обмежувальних критеріїв здійснення суб'єктивних прав. Це означає, що межі здійснення суб'єктивних прав встановлюються з метою запобігання зловживанню правами, а також для забезпечення балансу інтересів усіх учасників правовідносин. Таким чином, межі здійснення цивільних прав виконують важливу функцію у правовій системі, спрямовану на забезпечення справедливості, правопорядку та дотримання принципу рівності прав і обов'язків. Вони визначаються та застосовуються з урахуванням конкретних правових

норм і принципів, що регулюють певну сферу суспільних відносин, забезпечуючи таким чином гармонійне функціонування правової системи та захист інтересів усіх її суб'єктів.

Межі здійснення права відображають позитивний аспект у здійсненні суб'єктом свого права, тобто ними встановлюються можливі (дозволені чи незаборонені) варіанти поведінки суб'єкта, а «обмеження» виражають негативний аспект, а саме забороняють (звужують чи виключають) окремі можливості для здійснення суб'єктом свого права [3, с. 62]. Межі встановлюються для всіх учасників правовідносин [4, с. 112] та існують при правовому регулюванні завжди [5, с. 215]. Наразі межі здійснення цивільних прав визначаються формулою «дозволено все, що прямо не заборонено законом» [5, с. 215].

У доктрині межі здійснення суб'єктивних цивільних поділяють за такими критеріями:

- 1) залежно від джерела встановлення – межі здійснення суб'єктивних цивільних прав, установлені актами цивільного законодавства та договором;
- 2) за колом осіб на: загальні, спеціальні та індивідуальні;
- 3) за змістом – межі здійснення, що полягають: у вимозі про недопустимість під час здійснення свого права вчиняти дії, які могли би порушити права інших осіб; у вимозі про недопустимість у процесі здійснення свого права вчиняти дії, які могли б завдати шкоди довкіллю; у вимозі про недопустимість у процесі здійснення свого права вчиняти дії, які могли би завдати шкоду культурній спадщині, тощо;
- 4) за сферою дії – межі, що стосуються здійснення всіх суб'єктивних цивільних прав, а також ті, що стосуються здійснення певної групи суб'єктивних цивільних прав, та такі, що стосуються лише окремих суб'єктивних цивільних прав;
- 5) за часом на: безстрокові та тимчасові;
- 6) залежно від підгалузі цивільного права, до якої належить суб'єктивне право, для здійснення якого встановлена межа, – межі здійснення речових прав, зобов'язальних прав, спадкових прав, особистих немайнових прав та прав, що виникають у сфері інтелектуальної власності;
- 7) за обсягом суб'єктивних цивільних прав щодо яких встановлюються межі на: універсальні, групові і одиничні;
- 8) за ступенем визначеності на: абсолютно та відносно визначені;
- 9) за юридичною значимістю волі особи на: імперативні та диспозитивні [6, с. 4; 7, с. 6].

Як влучно відзначає О. Кот [8, с. 133], станом на сьогодні можливо вести мову про наявність трьох рівнів закріплення меж здійснення суб'єктивних цивільних прав: на рівні договору, на рівні законодавства та на рівні принципів здійснення суб'єктивних цивільних прав. Відповідно до рівня договору дослідник поділяє межі здійснення цивільних прав на: індивідуальні межі здійснення цивільних прав – тобто межі, установлені самими сторонами на рівні договору, а отже, це вищий рівень деталізації таких обмежень; загальні межі – звичайні норми законодавства, які, як правило, є диспозитивними, а відтак діють лише за відсутності встановлення індивідуальних меж сторонами договору; надзагальні межі здійснення суб'єктивних цивільних прав, які діють за відсутності будь-яких інших обмежень у договорі або у законі [8, с. 135].

Разом з тим, слід відзначити, що найбільш загально межі здійснення суб'єктивних цивільних прав визначено у ст. 13 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [9], яка має відповідну назву та встановлює наступне:

1. Цивільні права особа здійснює у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства - особа може використовувати свої цивільні права тільки в тих межах, які визначені відповідними правовими актами або договорами. Ці межі встановлюються для того, щоб забезпечити правову визначеність і захист інтересів усіх учасників правовідносин. Наприклад, договір купівлі-продажу визначає обов'язки

продавця та покупця, а також права кожної сторони. Таким чином, кожна сторона має діяти в межах, визначених цим договором, і не може вийти за його рамки, не порушуючи закон.

2. При здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині – підкреслюється обов'язок особи здійснювати свої права таким чином, щоб не порушувати права інших осіб і не завдавати шкоди довкіллю або культурній спадщині. Це означає, що при реалізації своїх прав, особа повинна враховувати і поважати права інших людей, а також зберігати навколишнє середовище та культурні цінності. Наприклад, будівництво нової будівлі не повинно порушувати права сусідів на приватність або спричиняти екологічні проблеми.

3. Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах – відповідне положення забороняє особі використовувати свої права з метою завдання шкоди іншим особам або зловживати своїми правами в будь-якій формі. Наприклад, якщо особа використовує своє право власності для того, щоб навмисно створити незручності для сусіда (наприклад, гучно слухає музику вночі), це буде вважатися зловживанням правом. Законодавство встановлює, що такі дії є неприпустимими і можуть бути підставою для притягнення особи до відповідальності.

4. При здійсненні цивільних прав особа повинна дотримуватися моральних засад суспільства – навіть якщо дія не заборонена законом, вона може бути неприйнятною з точки зору моральних норм.

5. Не допускаються використання цивільних прав з метою неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монополієм становищем на ринку, а також недобросовісна конкуренція – суб'єкти правовідносин мають діяти чесно і відкрито, не використовуючи свої права для створення перешкод іншим учасникам ринку. Наприклад, зловживання монополієм становищем може включати встановлення надмірно високих цін або створення бар'єрів для входу нових учасників на ринок.

6. У разі недодержання особою при здійсненні своїх прав вимог, суд може зобов'язати її припинити зловживання своїми правами, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом – якщо особа не дотримується вимог щодо здійснення своїх прав, суд може втрутитися і зобов'язати її припинити зловживання правами. Суд також може застосувати інші правові наслідки, визначені законом, які можуть включати штрафи, компенсацію збитків або інші санкції. Це забезпечує механізм контролю і захисту від зловживання правами, забезпечуючи справедливість і захист інтересів усіх учасників правовідносин.

Обмежуючи свободу кожного певними межами право забезпечує йому за це безперешкодне і спокійне користування своїми правами, тобто гарантує йому свободу всередині цих меж. Обмежуючи свободу кожного певними межами, право забезпечує безперешкодне і спокійне користування особою своїми правами, гарантуючи їй свободу всередині цих меж. Такий підхід дозволяє врегулювати суспільні відносини, створюючи баланс між інтересами окремих осіб і суспільства в цілому. Встановлені правові межі забезпечують передбачуваність і стабільність у здійсненні прав, запобігаючи зловживанням та порушенням прав інших осіб. Відтак, правові обмеження виконують не лише регулюючу, але й охоронну функцію, забезпечуючи кожному суб'єкту правовідносин можливість реалізовувати свої права в умовах правової визначеності і захищеності. Це сприяє створенню гармонійного правопорядку, в якому кожна особа може користуватися своїми правами без ризику незаконного втручання чи обмежень з боку інших осіб або держави. У такий спосіб право гарантує свободу і захист всередині встановлених правових меж, що є необхідною умовою для забезпечення справедливості

та стабільності в суспільстві. Адже свобода кожної людини сягає лише тієї межі, після якої починається свобода інших людей.

Прагнучи встановити ці межі, право сприяє тому, щоб у суспільному житті людства царював порядок, заснований на свободі. Обмеження щодо здійснення цивільних прав нерідко встановлюються у законодавстві шляхом визначення в ньому певних умов, які необхідні для того, щоб здійснити це право. Такий підхід дозволяє забезпечити правову визначеність і передбачуваність, регулюючи порядок та способи здійснення цивільних прав таким чином, щоб вони не суперечили суспільним інтересам та не порушували права інших осіб. Визначення умов для здійснення прав сприяє створенню балансу між свободою індивіда та загальними принципами правопорядку, що є основою для стабільного функціонування правової системи. Ці умови можуть включати різноманітні вимоги, як-от отримання спеціальних дозволів, дотримання певних процедур або обмежень, що стосуються часу, місця і способу реалізації прав. Такі законодавчі положення спрямовані на попередження можливих зловживань правами і забезпечення їх гармонійного здійснення у контексті загальної системи правовідносин. Чим більше відповідних умов, тим більше особі треба витратити зусиль для здійснення свого суб'єктивного права відповідно до законодавства. Умови здійснення суб'єктивних цивільних прав є результатом застосування певних засобів, що дозволяють впливати на суб'єктивне цивільне право залежно від особливостей правовідносин чи властивостей майна [5, с. 213].

Особливості здійснення суб'єктивного цивільного права прямо залежать від специфіки правовідносин – абсолютні вони чи відносні. У випадку абсолютних правовідносин суб'єктивне цивільне право забезпечує його носію можливість вимагати від усіх інших осіб утримуватися від будь-яких дій, що можуть порушити його права. При цьому, характерною рисою таких прав є їх універсальність та можливість застосування до необмеженого кола осіб. Натомість, у відносних правовідносинах суб'єктивне цивільне право проявляється через можливість конкретного суб'єкта права вимагати певної поведінки або утримання від неї від конкретних, заздалегідь визначених осіб, які є учасниками відповідних правовідносин. Здійснення суб'єктивного цивільного права в контексті відносних правовідносин обмежується колом осіб, з якими суб'єкт вступає у правовий зв'язок, що зумовлює необхідність врахування інтересів і прав саме цих осіб. Відмінності між абсолютними та відносними правовідносинами визначають специфічні підходи до захисту і реалізації суб'єктивних прав, встановлюючи різні юридичні механізми для забезпечення їх дотримання та захисту в разі порушення. При абсолютних правовідносинах правова система надає пріоритет охороні прав суб'єкта від будь-яких потенційних порушень з боку інших осіб, що передбачає застосування універсальних засобів захисту, таких як позови про відшкодування шкоди або про припинення порушень [5].

Абсолютні правовідносини вимагають від всіх суб'єктів правовідносин загального обов'язку утримуватися від дій, що можуть спричинити порушення прав іншої особи. У відносних правовідносинах, з іншого боку, механізми захисту права зазвичай включають засоби впливу на конкретних контрагентів, з якими суб'єкт вступає у правові відносини, наприклад, через виконання договірних зобов'язань, звернення до суду з вимогою виконання обов'язків або застосування санкцій за їх невиконання. Така специфіка визначає не тільки порядок реалізації суб'єктивних прав, але й формує підходи до вирішення конфліктів і спорів, що виникають у процесі правовідносин, забезпечуючи таким чином гармонійне функціонування правової системи. Відповідно, розуміння характеру правовідносин і їх специфіки є ключовим для правильного застосування норм цивільного права та ефективного захисту суб'єктивних прав. Утім, у сучасних умовах окремі абсолютні права будуються не лише на поведінці уповноваженої особи, але й

включають поведінку зобов'язаної. Так, у разі встановлення сервітуту власник зобов'язаний враховувати права сервітуарія і не може перешкоджати їх здійсненню. Межі здійснення цивільних прав визначають правомірну поведінку особи та міру захисту цивільних прав, оскільки дії особи в межах цивільних прав є юридично захищеними, а дії, вчинені поза межами права, юридичному захисту не підлягають [5, с. 213].

Використовуються межі здійснення цивільних прав і щодо захисту порушених прав. Яскравим прикладом є дотримання меж в аспекті реалізації особою права самозахисту своїх порушених цивільних прав. Під час реалізації права на самозахист, особа повинна дотримуватися встановлених правовими нормами обмежень і умов. Яскравим прикладом є реалізація права самозахисту порушених цивільних прав, яке передбачає можливість особи вживати певні заходи для захисту своїх прав у випадку їх порушення без звернення до суду або інших уповноважених органів. Проте навіть у такому випадку застосування права самозахисту має здійснюватися в межах, які не порушують права інших осіб і не суперечать закону. Це означає, що особа має право на здійснення самозахисту лише в межах, які є необхідними та пропорційними для усунення порушення і відновлення порушеного права. Встановлені межі забезпечують запобігання можливим зловживанням правом самозахисту, забезпечуючи при цьому ефективний захист інтересів суб'єкта правовідносин у рамках правового регулювання. Межі здійснення цивільних прав виступають важливим елементом не лише у процесі реалізації прав, але і в механізмах їх захисту, сприяючи підтримці правопорядку та забезпеченню справедливості у суспільних відносинах [1].

Важливість меж у контексті захисту порушених прав особливо підкреслюється тим, що вони визначають межі допустимих дій, що дозволяють уникнути ескалації конфліктів і забезпечити адекватне відновлення прав. Наприклад, при застосуванні права самозахисту особа повинна дотримуватись принципу пропорційності, що означає, що заходи, вжиті для захисту прав, не повинні перевищувати необхідного рівня для досягнення мети. Якщо заходи є надмірними, це може призвести до порушення прав інших осіб або створити нові конфлікти, що є неприпустимим з правової точки зору. Крім того, межі захисту порушених прав встановлюють чіткі правила щодо форм і способів здійснення самозахисту, що включає як матеріальні, так і процесуальні аспекти. Наприклад, особа може бути обмежена у виборі способів самозахисту, що можуть включати фізичні дії або інші засоби, які не є правомірними, або мають бути застосовані лише в межах терміна, що вказує на законність захисних дій. Встановлення меж у процесі захисту порушених прав є необхідним для забезпечення правової визначеності та стабільності в правовідносинах, оскільки ці межі дозволяють реалізувати права і захистити їх у спосіб, що є справедливим і обґрунтованим. Дотримання цих меж сприяє формуванню довіри до правової системи, адже забезпечує як ефективний захист прав, так і охорону інтересів інших учасників правовідносин, що є ключовим для функціонування правового суспільства [1].

Зауважимо, що самозахист цивільних прав являє собою вчинення дій фактичного порядку, не заборонених згідно із законом, правомочною особою, спрямованих на охорону його особистих або майнових прав і законних інтересів, а також прав і законних інтересів інших осіб і організацій [10, с. 172]. При цьому, важливо щоби способи такого захисту відповідали змістові права, тобто вони повинні захищати тільки це право та зустрічно не порушувати права особи, яка порушила таке право, а також ці дії мають бути адекватними порушенню, відповідати наслідкам, що спричинені порушенням [11]. Так, зокрема, ст. 19 ЦК України закріплює право особи на самозахист своїх прав від їх порушень і протиправних посягань. У цій статті не вказується, яким чином має здійснюватися самозахист, а лише зазначається, що способи самозахисту мають

відповідати змісту права, що порушено, та характерові дій, якими ці права порушені, і не можуть суперечити вимогам закону. У ЦК України самозахист розглядається як механізм самостійного примусового усунення уповноваженою особою порушень її прав та посягань на них, а не як один із засобів (способів) захисту цивільних прав. Разом з тим, ст. 1169 встановлює межі здійснення цього права: шкода, завдана особою при здійсненні нею права на самозахист від протиправних посягань, у тому числі у стані необхідної оборони, якщо при цьому не були перевищені її межі, не відшкодовується. Якщо у разі здійснення особою права на самозахист вона завдала шкоди іншій особі, ця шкода має бути відшкодована особою, яка її завдала. Якщо такої шкоди завдано способами самозахисту, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства, вона відшкодовується особою, яка вчинила протиправну дію. Так, наприклад в ст. 1169 ЦК України йдеться мова про те, що шкода, завдана особою при здійсненні нею права на самозахист від протиправних посягань, у тому числі у стані необхідної оборони, якщо при цьому не були перевищені її межі, не відшкодовується [9].

В цілому, межі здійснення права на самозахист визначаються: по-перше, призначенням права (попередження, припинення порушення чи усунення його наслідків); по-друге, суб'єктним складом (фізичні та юридичні особи); по-третє, часовими межами (з моменту порушення або виникнення реальної загрози і до моменту зникнення такої загрози або настання неможливості самостійно відновити порушені права); по-четверте, способом здійснення права, а саме, заходи щодо самозахисту не повинні бути заборонені законом і суперечити моральним засадам суспільства, мають відповідати змісту порушеного права (інтересу), характеру дій, якими воно порушено, чи створена реальна загроза порушення (бути необхідними та достатніми); наслідкам порушення (реальним чи можливим) [11].

Недотримання меж здійснення цивільних прав визнається зловживанням правом, що є підставою для відмови у захисті прав судом. Дана теза відображає важливу правову концепцію, згідно з якою реалізація цивільних прав повинна здійснюватися в межах, визначених законом, і не повинна порушувати встановлені правові норми та принципи. Коли особа використовує свої права таким чином, що перевищує ці межі або ставить під загрозу права і законні інтереси інших осіб, це може кваліфікуватися як зловживання правом. У такому випадку суд, враховуючи такі обставини, має право відмовити у захисті порушеного права, оскільки захист права, що здійснюється з порушенням законодавчих меж і моральних норм, суперечить принципам справедливості та правопорядку.

Зловживання правом означає не лише перевищення меж правового дозволу, але й використання прав у спосіб, що суперечить їх соціальному призначенню та веде до порушення прав інших осіб. Судова практика чітко визначає, що захист прав, що реалізуються з порушенням цих меж, не відповідає принципу добросовісності і справедливості, що є основою правового захисту. Відповідно, для запобігання зловживанням та забезпечення правової визначеності і порядку, суд може відмовити у захисті таких прав, акцентуючи увагу на дотриманні законних меж і моральних засад, що забезпечують адекватний баланс між правами і обов'язками у суспільних відносинах. Про це, зокрема, йдеться у Рішенні Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) ч. 3 ст. 13, ч. 3 ст. 16 Цивільного кодексу України від 28 квітня 2021 року у справі № 3-95/2020 (193/20) за конституційною скаргою ПАТ КБ «ІНДУСТРІАЛБАНК» щодо відповідності Конституції України (конституційності) ч. 3 ст. 13, ч. 3 ст. 16 Цивільного кодексу України [12]. У цій справі судом досліджувалась конституційність відмови у захисті цивільного права та інтересу особи в разі вчинення нею дій з наміром завдати шкоди іншій особі, а також у разі зловживання правом в інших формах. Оцінюючи ч. 3 ст. 13, ч. 3 ст. 16 Цивільного кодексу України, Конституційний Суд України зазначив, що вони не є підставою для відмови у відкритті судового провадження

за позовом особи, яка, можливо, порушує межі здійснення цивільних прав. Проте суд може застосувати ці приписи під час розгляду справи по суті та відмовити в задоволенні позовних вимог. Суд констатував, що оспорювані приписи Кодексу встановлюють для учасників цивільних відносин заборону порушувати межі здійснення цивільних прав, а також дають суду можливість відмовити в захисті цивільного права в разі порушення особою вимог ч. 2-5 ст. 13 Кодексу. Тобто ці приписи Кодексу містять вказівку на юридичні наслідки дій особи, що їх не може бути кваліфіковано як умови, підстави або міри цивільно-правової відповідальності, проте такі дії не можуть бути захищені через їх недобросовісність. Отже, Конституційний Суд України при розгляді справи № 3-95/2020 (193/20) дійшов висновку, що ч. 3 ст. 13, ч. 3 ст. 16 Кодексу направлені на стимулювання учасників цивільних відносин до добросовісного та розумного здійснення своїх цивільних прав, оскільки у разі вчинення зловживання правом суд може відмовити у захисті. Принагідно зауважимо, що відповідно до ст. 152-1 Конституції України [13], рішення та висновки, ухвалені Конституційним Судом України, є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені. Таким чином, з урахуванням ст. 152-1 Конституції України, висновки, зроблені Конституційним Судом України у рішенні № 2-р(II)/2021 від 28 квітня 2021 року, є обов'язковими для застосування усіма судами України.

Насамкінець, зауважимо, що використання права поза межами його дії не може кваліфікуватися як зловживання правом, бо насправді жодного права вже не існує. Для зловживання правом треба ним володіти. Оскільки вказаний прояв за відсутності права є поведінкою всупереч праву, то він підпадає під визначення звичайного правопорушення. Саме такими (неправомірними) є вчинки особи щодо здійснення права поза часовими межами його існування. Їх не можна визнавати зловживанням правом, оскільки на час здійснення зазначене право особі не належало [14, с. 35].

Висновки

Таким чином, межі здійснення суб'єктивних прав є різновидом правових обмежень, правовою гарантією забезпечення свободи поведінки. Дотепер у нашій державі діє концепція відповідно до якої «дозволено все, що прямо не заборонено законом». Водночас недотримання меж здійснення цивільних прав визнається зловживанням правом, що є підставою для відмови у захисті прав судом. Оскільки, попри те, що вчинення суб'єктом цивільних прав, у контексті їх реалізації, дій з наміром завдати шкоди іншій особі, а також у разі зловживання правом в інших формах, не є підставою для відмови у відкритті судового провадження за позовом особи, яка, можливо, порушує межі здійснення цивільних прав, суд може застосувати ці приписи під час розгляду справи по суті та відмовити в задоволенні позовних вимог.

Список використаних джерел

1. Яновицька Г. Б. Особливості захисту суб'єктивних цивільних прав. BALTİJA PUBLISHING : веб-сайт. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-284-5-29>
2. Рогач О. Я. Поняття меж здійснення суб'єктивних прав в контексті дослідження категорії зловживання правом. Форум права. 2011. № 2. С. 786–791. URL: https://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=FP_index
3. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав: монографія. Київ: КНТ, 2008. 184 с.

4. Слома В., Москалюк Н. Межі та обмеження здійснення цивільних прав. Актуальні проблеми правознавства. 2022. №2. С. 109-114. URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/download/1388/1435>
5. Мічурін Є. О. Межі та обмеження цивільних прав. Право і безпека. 2010. № 3 (35). С. 212-215. URL: https://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Pib_2010_3_47
6. Горбась Д. В. Здійснення суб'єктивних цивільних прав фізичних осіб: поняття, способи, межі : автореф. дис... .. канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2009. 18 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2009/09gdvpsm.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1
7. Стефанчук О. М. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2006. 23 с. URL: <https://stefanchuk.com/wp-content/uploads/2024/03/Stefanchuk-M-aref-kand.pdf>
8. Кот О. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав. Вісник Національної академії правових наук України. 2016. № 4 (87). С.127-137. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/varny_2016_4_14
9. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15>
10. Пахомова А. О. Особливості неюрисдикційного захисту цивільних прав. Концептуальні засади механізму захисту прав людини: український та міжнародний контекст: кол. монографія. Біла Церква: БНАУ, 2022. С. 164-200. URL: <https://rep.btsau.edu.ua/handle/BNAU/7653>
11. Фігель А. А. Межі здійснення права на самозахист як способу захисту житлових прав. Приватне право і підприємництво: збірник наукових праць. 2010. №9. С. 116-120. URL: <http://www.ppp-journal.kiev.ua/archive/2010/9/35.pdf>
12. Рішення Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) ч. 3 ст. 13, ч. 3 ст. 16 Цивільного кодексу України від 28 квітня 2021 року Конституційним Судом України було прийняте рішення № 2-р(П)/2021 у справі № 3-95/2020 (193/20) за конституційною скаргою ПАТ КБ «ІНДУСТРІАЛБАНК» щодо відповідності Конституції України (конституційності) ч. 3 ст. 13, ч. 3 ст. 16 Цивільного кодексу України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va02p710-21#Text>
13. Конституція України : закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
14. Гуйван П. Про часові межі здійснення суб'єктивного права в регулятивних цивільних правовідносинах. Юридичний вісник. 2020. №4. С. 30-37. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v4_2020/6.pdf